

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ВИДІВ ПОКАРАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Матюшенко О.І.,

кандидат наук з державного управління,

завідувач кафедри кримінального права

Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Матюшенко О. І. Аналіз деяких видів покарання в контексті змін до Кримінального Кодексу України

Стаття присвячена характеристиці змін до Кримінального кодексу України, які стосуються деяких видів покарання.

Констатовано, що за період з 24.02.2022 року до 24.07.2022 року змін і доповнень зазнала 31 санкція чинних кримінально-правових норм в результаті прийняття 12 Законів України, які стосувалися положень Кримінального кодексу України. Найбільш значимих змін зазнали ті кримінально-правові санкції, що передбачають покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, конфіскацію майна, позбавлення волі та довічне позбавлення волі.

У статті зазначається, що покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості основного покарання передбачається у 2 санкціях, що становить 6.45% від загальної кількості санкцій, якими доповнені положення чинного КК з 24.02.2022 р. до 01.07.2022 р., у розмірі від 10 до 15 років; в якості додаткового покарання даний вид покарання передбачається у 12 санкціях, що становить 38.7%, з яких у 6 випадках розмір даного виду покарання встановлюється від 10 до 15 років.

Визначено, що конфіскація майна як обов'язковий додатковий вид покарання передбачається у 5 випадках (16.13%), як необов'язковий додатковий – у 10 випадках (32.26%).

Виявлено запровадження у нормах Кримінального кодексу України абсолютно визначених санкцій, які передбачають покарання у вигляді позбавлення волі строком на 15 років. Вказано на правильність дій законодавця про недопустимість конструювання санкції як безальтернативних, що проявляється у запровадженні у вказаних випадках альтернативного виду покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Зроблено висновок щодо необхідності врахування висловлених пропозицій при удосконаленні положень чинного Кримінального кодексу України, а саме: доопрацювати норми щодо застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та привести положення деяких кримінально-правових санкцій у відповідність з вимогами ч. 2 ст. 59 КК в частині призначення конфіскації майна як додаткового виду покарання.

Ключові слова: покарання, санкції, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, конфіскація майна, позбавлення волі, довічне позбавлення волі.

Matyushenko O. I. Analysis of some types of punishment in the context of changes to the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to the peculiarities of changes to the Penal Code of Ukraine, which are connected with some types of punishment.

It was stated that from 24.02.2022 to 24.07.2022, 31 sanctions of the current criminal law were amended as a result of the adoption of 12 laws of Ukraine, which were concerned with the provisions of the Criminal Code of Ukraine. The most significant changes have been made to the sanctions, which provide punishment in the form of deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities, confiscation of property, deprivation of liberty, and life imprisonment.

The article states that punishment in the form of deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities as the main punishment is provided in 2 sanctions, which is 6.45% of the total

number of sanctions, which are supplemented with the provisions of the current Penal Code from 02.24.2022 to 07.01.2022 year, in the amount of 10 to 15 years; as an additional punishment, this type of punishment is prescribed in 12 sanctions, which is 38.7%, of which in 6 cases, the amount of this type of punishment is set from 10 to 15 years.

It was defined that confiscation of property is prescribed as a mandatory additional punishment in 5 cases (16.13%), as an optional additional punishment in 10 cases (32.26%).

It has been discovered that the Penal Code of Ukraine has introduced absolutely defined sanctions, which prescribe the punishment in the form of imprisonment for a term of 15 years. It is pointed out the correctness of the actions of the legislator about the inadmissibility of constructing the sanction as having no alternative, which is manifested in the introduction of an alternative type of punishment in the form of life imprisonment in the specified cases.

A conclusion was made regarding the need to take into account the expressed proposals when improving the provisions of the current Criminal Code of Ukraine, namely: finalize the norms regarding the application of punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities and bring the provisions of some criminal sanctions into compliance with the requirements of part 2 of Article 59 of the Criminal Code regarding the appointment of confiscation of property as an additional type of punishment.

Key words: punishment, sanctions, deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities, confiscation of property, deprivation of liberty, life imprisonment.

Постановка проблеми. З початку війни, розпочатої Росією проти України, було прийнято 12 законів України, які вносили зміни і доповнення до положень чинного Кримінального кодексу України (далі – КК). Зрозуміло, що змін зазнавали, в тому числі і санкції вже існуючих кримінально-правових норм. За нашими підрахунками, загальна кількість санкцій, які або зазнали змін, або є повністю новими – 31.

Як впливає з аналізу змін до КК, найбільш значимих змін зазнали санкції, які передбачали покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, конфіскацію майна, позбавлення волі та довічне позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо ефективності кримінально-правових санкцій та покарань, які наповнюють санкції, вивчали такі вчені, як І.Г. Богатирьов, П.С. Берзін, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, В.В. Кузнецов, В.О.Навроцький, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.В. Черкасов, В.І. Шахун, Д.С. Шиян, Н.М. Ярмиш та ін.

Мета статті – аналіз підстави внесення вищевказаних змін до положень КК та розширення кримінально-правових санкцій за рахунок внесення до них нових видів покарань.

Виклад основного матеріалу. Покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості основного покарання передбачається у 2 санкціях, що становить 6.45% від загальної кількості санкцій, якими доповнені положення чинного КК з 24.02.2022 р. до 24.07.2022 р.¹, у розмірі від 10 до 15 років. Мова йде про санкції ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність».

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості додаткового покарання передбачається у 12 санкціях, що становить 38.7%, з яких у 6 випадках розмір даного виду покарання має встановлюватися від 10 до 15 років (ч. 3-7 ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність», ч. 1 ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору») та ще 6 випадків – у розмірі до 3 років (ч. 1 ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», ч. 2-3 ст. 201-2 КК «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», ч. 3-5 ст. 361 КК «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж»). В науковій площині за недовгий час дії запроваджених змін щодо застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю неодноразово вказувалося на безпідставність поширення даного виду покарання [1, с. 32].

¹ Тут і далі мова йде про загальну кількість видів покарань, що передбачаються у санкціях статей, якими доповнені положення чинного КК з 24.02.2022 р. до 24.07.2022 р.

За загальним правилом, сутність даного виду покарання полягає у припиненні на визначений судом строк права перебування на посадах в державних органах та їх апараті, в органах місцевого самоврядування або на посадах підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, якщо надані за посадою повноваження використовувала особа для вчинення кримінального правопорушення. Відповідно, позбавлення права обіймати певні посади призначається особам, які обіймають посади (оплачувані й неоплачувані, постійні й тимчасові, штатні й позаштатні, виборні й ті, що заміщуються за призначенням, керівні й рядові) на будь-яких підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від їх форми власності [2, с. 57].

Підстави застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю або як основного, або як додаткового покарання мають бути єдині, однакові для призначення як основного, так і додаткового покарання: кримінальне правопорушення повинно вчинюватися з використанням займаної посади або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю, адже використання службового становища, службової, професійної або іншої діяльності, регламентованої певними правилами, є способом посягання на об'єкт і знаходиться у причинному зв'язку з наслідками, що настали [3, с. 150].

Отже, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основний або як додатковий вид покарання лише за умови вчинення винним кримінального правопорушення з використанням певної посади або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю. Натомість, як випливає з аналізу диспозиції діянь, передбачених ч. 1-7 ст. 111-1, ч. 1 ст. 111-2, ч. 1 ст. 161, ч. 3-5 ст. 361 КК, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть призначатися особам, які ніколи раніше не обіймали певні посади або не займалися певною діяльністю.

Пропозиції щодо розширення сфери застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з огляду на ряд його позитивних рис (ефективність, втілення принципів гуманізму, економії засобів кримінальної репресії, адекватність суспільно-економічним реаліям, врахування найважливіших кримінологічних характеристик як вчиненого кримінального правопорушення, так і особи винного, превентивний характер можливості засудженої особи підтримувати соціальні зв'язки та сімейні відносини), звучать давно [4, с. 9; 5, с. 8]. Але методи запровадження позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в КК повинні бути іншими.

А от включення до кримінально-правових санкцій покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю в нормах, де в якості кваліфікуючої обставини вчинення кримінального правопорушення передбачено діяння, вчинене особою з використанням її службового становища, є ефективним напрямком реалізації принципів кримінальної відповідальності службових осіб та забезпечення спеціальної превенції. Прикладом юридично правильних та обґрунтованих змін є лише санкції ч. 2, ч. 3 ст. 201-2 КК, які вказують на спеціального суб'єкта – службову особу як таку, яку можна позбавити права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Посилення відповідальності даної категорії осіб шляхом доповнення санкцій за розглядувані кримінально карані діяння покаранням у виді позбавлення права займати певні посади чи займатись певною діяльністю в якості як основного, так і додаткового його виду стане проявом принципів справедливості та доцільності щодо застосування системи покарань.

Крім того, виникає зауваження і щодо безальтернативного характеру санкцій у ч. 1-7 ст. 111-1 КК, що передбачає лише вказаний вид покарання. Така ситуація значно звужує коло осіб, яким може бути інкриміноване діяння у вказаних частинах 1-7 ст. 111-1 КК. До прикладу: відповідно до положень ст. 98 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не застосовується до неповнолітньої особи. Виникає питання: як бути з притягненням до відповідальності неповнолітньої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 чи ч. 2 ст. 111-1 КК?

Задля хоча б часткового усунення вказаних недоліків пропонується встановити необмежені терміни призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням займаної посади чи із зайняттям певною діяльністю, якщо такі дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, протягом дії воєнного чи надзвичайного часу, якщо прояви колабораційної діяльності (у випадку вчинення діяння, передбаченого ст. 111-1 КК) спрямовані на школярів чи студентів [1, с. 33].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 59 КК, покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному виліченні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Конфіскація майна є додатковим покаранням (ч. 2 ст. 52 КК). Відповідно, всі кримінально-правові

санкції, що передбачають конфіскацію майна як вид покарання, вважаються кумулятивними, тобто такими, яка містить додаткові види покарань. В теорії кримінального права кумулятивні санкції доцільно диференціювати на 2 види: а) з обов'язковим застосуванням додаткових покарань (або обов'язкова кумулятивна санкція); б) з необов'язковим застосуванням додаткових покарань (або факультативна кумулятивна санкція).

Конфіскація майна як обов'язковий додатковий вид покарання передбачається у 5 випадках (16.13%) за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність», ч. 2 ст. 111 КК «Державна зрада», ч. 2 ст. 113 КК «Диверсія», ч. 2-3 ст. 201-2 КК «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», які варто визнати обов'язковими кумулятивними санкціями. Як необов'язковий додатковий вид покарання конфіскація майна передбачається у 10 випадках (32.26%): ч. 1 ст. 111 КК «Державна зрада», ч. 2, 5-8 ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність», ч. 1 ст. 111-2 КК «Пособицтво державі-агресору», ч. 1 ст. 113 КК «Диверсія», ч. 2-3 ст. 436-2 КК «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» (маємо справу з факультативною кумулятивною санкцією).

Ще 07.10.2014 р. був підписаний Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», положеннями якого конфіскація майна встановлювалася за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості (ч. 2 ст. 59 КК) [6]. Тому логіка законодавця по включенню конфіскації майна до санкцій ч. 1, 2 ст. 111, ч. 2, 4-8 ст. 111-1, ч. 1 ст. 111-2, ч. 1, 2 ст. 113, ч. 2-3 ст. 201-2 КК зрозуміла, чого не скажеш про існування даного виду покарання у санкціях ч. 2, 3 ст. 436-2 КК, який не є ні корисливим злочини, ні злочином проти основ національної безпеки України чи громадської безпеки.

Продовжується запровадження у кримінальному праві абсолютно визначених санкцій, які, разом з цим, є альтернативними і кумулятивними. Так, санкція ч. 8 ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність» передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком на 15 років. Така ж сама ситуація спостерігається у санкціях ч. 2 ст. 111 КК «Державна зрада» та ч. 2 ст. 113 КК «Диверсія». Звичайно, законодавець не може конструювати такі санкції як безальтернативні, тому у всіх трьох вказаних випадках альтернативним видом покарання позбавленню волі є довічне позбавлення волі. Як бачимо, позбавлення волі на визначений строк 15 років передбачається у КК у 3 випадках (9.67%), так само, як і довічне позбавлення волі – теж у 3 (9.67%).

В науці кримінального права доведено, що існуюча в законодавстві України система кримінально-правових санкцій, побудованих на засадах альтернативності, є на сьогодні найбільш обґрунтованою, дієвою та ефективною в практиці її застосування, адже альтернативні, та ще й кумулятивні, санкції дозволяють реалізувати принцип індивідуалізації покарання при здійсненні судочинства. Тому обмеженість у застосуванні покарання до одного (як правило, мова йде про позбавлення волі) у санкціях кримінально-правових норм є необґрунтованою. В положеннях чинного КК в деяких випадках відсутня поступальність у зниженні кількості альтернативних покарань при побудові санкцій за кваліфіковані види злочинів. Застосування відносно-визначених санкцій підвищує авторитет закону і правосуддя, дозволяє індивідуалізувати покарання, саме тому це положення є доцільним та прийнятним для подальшого його застосування в теорії та практиці.

Натомість абсолютно визначені санкції вказують один єдиний конкретний покарання, що повинен бути застосований у випадку вчинення певного кримінального правопорушення, адже абсолютно визначеною є та санкція, яка містить вказівку на єдиний розмір включеного до санкції виду покарання. На нашу думку, відсутність у нормах КК абсолютно визначених санкцій є цілком обґрунтованим з огляду на те, що конструювання санкцій як абсолютно визначених суперечить та позбавляє суд можливості реалізувати принцип диференціації кримінальної відповідальності та покарання. Але при альтернативних абсолютно визначених санкціях можливість вибору покарання, хоча і досить обмежена, у суду є. Тому доцільним є передбачення законодавцем в КК альтернативних санкцій, які дають можливість суду при призначенні покарання в повній мірі реалізувати принцип індивідуалізації покарання, враховуючи всі обставини скоєного кримінального правопорушення.

Висновки. Таким чином, при позитивній законодавчій динаміці удосконалення положень чинного КК, ми виявили кілька недоліків, що вимагають подальшого врахування.

1. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю слід передбачати лише у санкціях тих норм, що вказують на спеціального суб'єкта – особу, яка вчинила кримінальне правопорушення з використанням певної посади або завдяки здійсненню певної діяльності. Крім того, вказаний вид покарання не може застосовуватися до неповнолітніх осіб. Тому проаналізовані вище санкції потребують ретельного доопрацювання.

2. Пропонується покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначати довічно у разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням займаної посади чи із зайняттям певною діяльністю, якщо такі дії:

- призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків;
- вчинялися протягом дії воєнного чи надзвичайного часу;
- у випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, спрямовані на школярів чи студентів.

3. Встановлення додаткового виду покарання у вигляді конфіскації майна у ч. 2-3 ст. 436-2 КК «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» є необґрунтованим, у зв'язку з чим пропонується привести положення санкцій ч. 2-3 ст. 436-2 КК у відповідність з вимогами ч. 2 ст. 59 КК.

Список використаних джерел:

1. Матюшенко О.І., Мостепанюк Л.О. Про деякі види покарання в контексті змін до Кримінального кодексу України. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання). Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ, Дніпропет. держ. ун-т внутр. справ, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Київ – Львів – Дніпро, 20 квітня 2022 р., 2022. С. 31 – 33.

2. Шиян Д.С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 270 с.

3. Матюшенко О.І., Мостепанюк Л.О. Проблемні питання покарання за колабораційну діяльність. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 148 – 150.

4. Богатирьов І.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 32 с.

5. Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n7>